

ANTHROPONYMS WITH ANIMISTIC AND TOTEMISTIC MOTIVATION IN UZBEK FOLK FAIRY TALES

Rahmatullaev Sh.

Lecturer at the Department of Uzbek Linguistics, Bukhara State University

Аннотация

Мақолада антропонимларнинг аксарияти қадимги инсонларнинг руҳий олам, ўзга дунё, табиат кучлари ва ҳодисалари, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, қушлар олами ҳақидаги анимистик, тотемистик ва фетишистик тасаввур-тушунчалари асосида номинацион-мотивацион тарзда шаклланиши англашилади.

Annotation

The article understands that most of the anthroponyms are nominatively motivated based on the animistic, totemistic and fetishistic ideas of ancient people about the spiritual world, the other world, the forces and phenomena of nature, the animal and plant worlds, the bird world.

Аннотация

В статье понимается, что большинство антропонимов имеют номинативную мотивацию, основанную на анимистических, тотемистических и фетишистских представлениях древних людей о духовном мире, потустороннем мире, силах и явлениях природы, животном и растительном мире, мире птиц.

Аннотация. Мақолада антропонимларнинг аксарияти қадимги инсонларнинг руҳий олам, ўзга дунё, табиат кучлари ва ҳодисалари, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, қушлар олами ҳақидаги анимистик, тотемистик ва фетишистик тасаввур-тушунчалари асосида номинацион-мотивацион тарзда шаклланиши англашилади.

Калит сўзлар: анимистик, тотемистик, фетишистик, тасаввур ва тушунчалар, халқ маданияти.

Ключевые слова: анимистическая, тотемистическая, фетишистская, образно-понятийная, народная культура.

Keywords: animistic, totemistic, fetishistic, imaginative and conceptual, folk culture.

Жаҳон тилшунослигида бўлгани каби ўзбек тилшунослигида ҳам фольклор асарларининг тили билан боғлиқ миллий-лисоний бирликларни, жумладан, улардаги антропонимларни аниқлаб, этнолингвистик ва этномаданий жиҳатдан мотивлашиш асосларини очиш антропонимика ва лингвофольклористика соҳаларининг ривожини учун

жуда муҳим ва долзарб ҳисобланади. Чунки ўзбек халқ эртақларида шундай антропонимлар учрайдики, уларни реал ҳаётда бирор кишининг номи сифатида учратиб бўлмайди (масалан, Арзақи, Гунгала каби). Шунингдек, эртақ антропонимларининг аксарияти қадимги инсонларнинг руҳий олам, ўзга дунё, табиат кучлари ва ҳодисалари, ҳайвонот ва ўсимликлар дунёси, қушлар олами ҳақидаги анимистик, тотемистик ва фетишистик тасаввур-тушунчалари асосида номинацион-мотивацион тарзда шаклланиши аниқлаш мумкин. Жумладан, қадимги одамларнинг анимизм асосида жон ва рух борлигига, инсон руҳи унинг танасидан ташқарида, бошқа нарсаларга кўчиб яшаши мумкинлигига ишончи асосида бир қатор эртақ антропонимлари шакллантирилган. Улардан энг машҳурлари Қилич ботир, Қиличқора антропонимларидир. Уларнинг номи билан аталадиган ўзбек халқ эртақларида бу қаҳрамонларнинг жони танасида эмас, қиличида бўлади. Токи, уларга тегишли қиличга зарар етказилмаса улар ўлмайди, шикастланмайди. Бу эса бевосита қадимги инсонларнинг исми инсон танаси билан боғлиқ бўлиши ҳақидаги тасаввур-тушунчасини ўзида намоён этади. Чунинчи, “Қилич ботир” ва “Қиличқора” эртақларида қаҳрамоннинг жони танасида эмас, балки уларга тегишли қиличда сақланиши, шунинг учун уларнинг номи “Қилич” экани ҳикоя қилинади. Албатта, эртақка хос бу бадиий мотив бевосита анимистик тушунчалар қолдиғи сифатида эътиборни тортади.

Халқ эртақ қаҳрамонлари исмида ибтидоий инсонларнинг нафақат анимистик, балки тотемистик қарашлари ҳам бадиий ифода акс этганини кузатиш мумкин. Тотемизм – одамнинг бирор ҳайвон ёки ўсимлик тури билан ўзини қондош деб билишдан иборат ишонч-эътиқоди тизими бўлиб, унга кўра ибтидоий инсон у ёки бу жониворни ўз уруғининг ҳимоячиси, ҳомияси деб тушунган. Туркий халқлар, жумладан, қадимги аждодларимиз от, ҳўкиз, илон, бўри, ит каби ҳайвонларга, айрим қушларга ва паррандаларга эътиқод қўйганлар. Шулар орасида от ва бўрини тотем ҳайвон сифатида алоҳида эъзозлашган. Тотемлар билан боғлиқ бир қанча генеологик афсоналар ҳам мавжуд. Уларда у ёки бу уруғ-қабиланинг келиб чиқиши кўпинча она бўри образига боғлаб талқин этилади. Бўри тотемига алоқадор эртақлар ҳам анчагина: “Чўлоқ бўри”, “Бўри қиз” каби эртақлар шулар жумласидандир. Бу эртақларда персонажнинг аниқ исми эмас, балки унинг нимадан келиб чиққанлигини билдирувчи номи “бўри қиз”, “илон йигит”, “айиқполвон” тарзида тилга олинади.

Шуниси борки, баъзи чақалоқлар туғилганида тиши билан туғилади. Бундай чақалоқларга, албатта, ўғил бола бўлса – Бўрибой, қиз бола бўлса – Бўригул деб исм қўйилади. Акс ҳолда бола эрта нобуд бўлади, деб қаралади.

Кўринадик, бу каби исмларнинг келиб чиқиш илдизлари бевосита ибтидоий инсонларнинг тотемистик тасаввур-тушунчаларига бориб тақалади.

Халқимиз орасида фетишизм билан боғлиқ тарзда келиб чиққан исмлар ҳам мавжуд. Бунга кўра бирор бир нарсанинг номи инсонга қўйилса, ўша нарса инсон руҳини

ҳамиша ҳимоялаб юради, деб қаралган. Шунга биноан, қимматбаҳо тошлар номи билан, гуллар, нарсалар номи билан боғлиқ бир қатор исмлар келиб чиққан. Жумладан, Феруза, Тумор, Тош, Тоштемир, Оина ва ҳоказо каби исмлар шулар сирасига киради. Масалан, Оина исми “Сирли туш” эртаги сюжетида учрайди. Унда ҳикоя қилинишича, Боғдод томонда Зуннун номли подшо яшар экан. Подшонинг бир неча хотинлари бўлиб, ҳеч биридан фарзанд кўрмабди. Фарзандсизлик алами подшонинг жон-жонидан ўтибди. Охирги марта уйланишга қасд қилиб, бой ҳам, камбағал ҳам бўлмаган бир кишининг қизига уйланибди. У ҳомиладор бўлиб, дунёда гўзалликда ҳеч тенги йўқ бир қиз туғибди. Қизга Оина деб исм қўйибдилар. Оина кундан-кунга катта бўла бошлабди. У жуда зийрак, ақлли қиз бўлиб ўсибди. Саккиз-ўн ёшларида қиз подшолик ишларида отасига ёрдам бера бошлабди. Отаси эса бундан жуда хурсанд бўлибди.

Сюжетида қаҳрамоннинг туғилиши ва унга исм қўйиш мотиви учрайдиган эртақлар жуда кўп. Бундай мотив нафақат эртақларда, балки афсона ва дostonлар сюжетида ҳам учрайди. Эпик қаҳрамонга исм қўйиш мотиви эртақларнинг кириш қисмида, яъни экспозициясида ёрдамчи тугун мавқеида келади. Исм орқали эпик қаҳрамон тингловчига таништирилади. Унинг характер-хусусиятидан огоҳ этилади.

Демак, ўзбек халқ эртақларида учрайдиган қаҳрамонга исм қўйиш мотивининг тарихий илдизлари жуда чуқур бўлиб, қадим замонларда яшаган аجدодларимизнинг турли эътиқодий қарашлари, мифологик ишончлари, турмуш тарзи, исм қўйиш маросими урф-одатларига бориб тақалади. Кўпроқ уларда исм билан боғлиқ табуларнинг таъсири ҳам сезилади. Қадимги инсонлар исмга табу билан муносабатда бўлгани учун унга жиддий қараган. Шу қарашлар замирида туғилган болага исм қўйиш жараёни махсус маросим кўринишида шакллантирилган ва у ўзига хос масъулият билан амалга оширилган. Ҳозиргача халқимиз орасида туғилган болага “Исм тўйи” қилиш, “Ақиқа” ўтказиш удумлари сақланиб келмоқда. Улар ўзига хос удумларни қамраб олади. Халқимиз орасида белги билан туғилган чақалоқларга, бемор болаларга, туғилмай етим қолган норасидаларга, эгизакларга исм қўйишда муайян анъаналарга, тартиб-қоидаларга амал қилиниб келинганки, кўпинча эртақларда шуларга бадиий ишора қилиб ўтилганини кузатиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлари изоҳи. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2016. – Б.154, 256, 396, 539, 573.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Иккинчи жилд. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2007. – Б.645.
3. Ўзбек халқ эртақлари. 2-том. –Т.: “Ўқитувчи” нашриёти-матбаа ижодий уйи. 2007. 245 б.